

МІСЦЕ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ У ТИПОЛОГІЇ НОМІНАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ (на матеріалі французької мови)

Розглянуто поняття мовної номінації та основні критерії типології номінативних процесів. Визначено місце в ній фразеологічної номінації.

Ключові слова: номінація, первинна номінація, вторинна номінація, фразеологічна номінація.

Одна з найважливіших функцій мови, як відомо, полягає у здатності відображати навколишню дійсність шляхом створення мовної картини світу, а також експлікувати й об'єктивувати концептуальну картину світу людини. Картина світу формується природним шляхом, у процесі життєдіяльності, накопичення практичного досвіду на основі спостережень. Вона фіксується в національній мові незалежно від бажання її носія, мало усвідомлюється ним, але при цьому відображає його уявлення про світ, природний фон, який систематизує знайоме, усвідомлене, близьке і звичне. При цьому мовна картина світу не може залишатися стабільною, перманентною, вона знає змін ззовні, що обов'язково знаходить своє відображення в мові. Як відповідь на одвічний рух життя і, відповідно, рух людської думки і почуттів, динаміка мови найбільш очевидно виявляється в лексико-фразеологічному складі мови, який реагує на зміни (матеріальні, соціальні, психічні) або втратою і забуттям певних ідей, явищ, об'єктів і пов'язаних із ними мовних форм, або ж появою нових форм з тими чи іншими смислами та змінами змістового аспекту наявних у системі мовних одиниць.

Пов'язуючи дослідницький інтерес саме з останнім проявом змін у мові, ми вступаємо в царину мовної номінації, яка являє собою своєрідний і надзвичайно важливий етап у пізнавальній діяльності людини, спрямованої на певний об'єкт або сферу досвіду, результатом якої є називання окремих елементів досвіду (фізичні об'єкти, істоти, особи, дії, стани), відображення властивостей предметів і відношень між ними, а також позначення цілих подій, фактів, ситуацій, які виокремлюються в актах мислення й закарбовуються у свідомості як концепти й когнітивні структури. Тому, з'ясовуючи, як співвідносяться між собою понятійні форми мислення, як створюються, закріплюються і розподіляються найменування за різними фрагментами об'єктивної реальності, науковці звертаються до теорії номінації, як до первинного процесу пізнання речей, явищ і їх означування, тобто як до першого етапу закріплення результатів пізнання в мовному зна-

кові, без якого не може функціонувати понятійна система людини, через що, власне, проблеми номінації завжди залишаються **актуальними** в мовознавчих студіях.

Сучасний етап розвитку теорії номінації, зародки якого спостерігаються ще з античних часів, знаменується, насамперед, обґрунтуванням постулатів функціональної ономастології одним із засновників Празького лінгвістичного гуртка В. Матезіусом, введенням в обіг поняття ономастологічної структури М. Докулілом, позитивістською концепцією логічної семантики у двох її напрямках (теорії референції і теорії смислу), розробкою схем семіотичного трикутника й інших семіотичних моделей залежно від залучення складника дійсності (референта), дослідженням психолінгвістичних механізмів породження мовного знака, аналізом функціонування номінативних одиниць у тексті тощо. У другій половині ХХ ст. у зв'язку зі становленням комунікативно-функціональної лінгвістичної парадигми теорія номінації почала розгалужуватися в кількох напрямках (семантико-структурному, функціональному, функціонально-ономастологічному, когнітивному), кожний з яких пропонував своє бачення процесу номінації. Не маючи на меті детально охарактеризувати кожний названий підхід, адже всі вони заслуговують на окреме дослідження, спробуємо узагальнити міркування лінгвістів щодо явища номінації.

Термін “номінація” позначає як процес творення, закріплення і розподілу найменування за різними фрагментами дійсності, так і значущу мовну одиницю, утворену в процесі називання. Поряд з тим, настанова номінації (на відміну від мовлення, орієнтованого на інформаційну передачу або комунікативний вплив) полягає, за словами О. Селіванової, в отриманні знаком відповідного місця в системі інших знаків мовного коду й формування його усвідомлення всіма носіями мови як відповідність позначеного ним поняття чи предмета [21, с. 146]. Отже, “дивовижна властивість акту номінації (...) полягає в тому, що, будучи первісно актом індивідуальної діяльності людини, цей акт за своїм матеріальним результатом – сформованим мовним позначенням – стає надбанням мовців і уможливорює співвіднесення тіла знака зі сформованою структурою свідомості” [18, с. 44].

Водночас багатогранність і складність проце-

су номінації зумовлюють різновекторність критеріїв поділу номінативних процесів на типи (види або способи) і, разом з тим, їхніх результатів – номінативних одиниць (первісне слово, похідне чи складне слово, словосполучення, речення), яким властивий певний комплекс ознак (див., наприклад: [14], [16], [22], [24] та ін.). Вивчення питання типології номінативних процесів, а також місця в ній фразеологічної номінації – **основна мета** нашого дослідження.

Узагальнивши існуючі погляди мовознавців на типи номінації, розглянемо основні й найцікавіші, на наш погляд, класифікації номінативних процесів. Так, на основі **структурного критерію** лінгвісти пропонують три види номінації, а саме: 1) *лексичну* номінацію через слово і словосполучення, 2) *пропозитивну* номінацію через речення і 3) *дискурсивну* номінацію через текст [14; 23; 28; 31]. Вивчаючи різновиди номінації в цьому ж ракурсі, сучасний російський дослідник Л. Телегін пропонує поділити номінативні одиниці за їхньою зовнішньою формою на 1) просте слово, 2) похідне слово, 3) складне слово, 4) складно-похідне слово, 5) словосполучення. При цьому він підкреслює, що словосполучення, як і слово, є номінативною одиницею мови. Коли для позначення предметів і явищ у світі окремих слів не існує, мовці часто їх позначають словосполученнями. Це, насамперед, усталені сполучення слів, еквівалентні слову, і словосполучення слів, які надходять у мовлення в готовому вигляді або відтворюються в мовленні за продуктивними мовними моделями. Одиницею номінації дослідник вважає речення, яке являє собою номінацію окремого типу, оскільки його денотатом є ціла ситуація, подія. У реченні комунікативний компонент превалює над номінативним, тому речення по праву – носій пропозитивної номінації, на відміну від слова і словосполучення як носіїв суто лексичної номінації [24, с. 424].

Відповідно до **критерію призначення**, Н.Д. Арутюнова виокремлює чотири функціональні типи номінації, як-от: 1) *екзистенційну*, або *інтродуктивну*, яка вибирається відповідно до тієї сфери буття, в яку вона вводиться. Виражена переважно іменами й іменниковими виразами таксономічного й дескриптивного характеру, ця номінація легко розгортається у словесний портрет предмета. Базуючись на об'єктивній семантиці, вона може водночас містити суб'єктивно-оцінні визначення, що задають емоційну тональність оповіді; 2) *ідентифікаційну*, яка базується на індивідуально об'єктивні ознаки об'єкта номінації, виокремлюючи його серед інших подібних об'єктів. На вибір цього типу номінації впливають різні фактори, зокрема рівень поінформованості адресата мовлення, характер опи-

суваної події (аспектуальна номінація), значення предиката, що імплікує наявність у суб'єкта чи об'єкта визначеної якісної характеристики, ставлення мовця до предмета, тип відношень між учасниками події (релятивна номінація), загальний стиль оповіді. Попри це, ідентифікаційна номінація може регулюватися прагматичними або змістовими чинниками, зумовлюючи різні типи інформації. Так, якщо вона відповідає лише прагматичному завданню, то її зміст не виходить за межі фонду загальних знань співрозмовників, тобто не несе для адресата мовлення додаткової інформації. У другому випадку зміст цього типу номінації знаходиться в певній взаємодії зі змістом предиката, унаслідок чого її атрибути мають адитивний характер, нанижуючи ідентифікаційні ознаки об'єкта, або несуть у собі нову інформацію про описувані події чи момент мовленнєвої діяльності; 3) *предикатну*, яка спрямована на виявлення, уточнення диференційних ознак об'єкта номінації і виражається синтактико-семантичними прийомами протиставлення, нанизування близьких за значенням імен тощо; 4) *апелятивну*, виражену іменами релятивної семантики. Фіксує відношення між співрозмовниками або ставлення до співрозмовника з боку мовця, апелятивна номінація має емоційно-оцінне значення [2].

Для Г.В. Колшанського визначальним у виділенні типів номінації також є **критерій ролі номінів** (*resp.* номінативних одиниць) у **комунікації**. Він виокремлює два типи номінації, а саме: 1) *лексичну* (як елемент граматичної номінації), яка не створює самої комунікативної одиниці, не становить самостійної категорії, а лише опосередковано бере участь у комунікації, і 2) *граматичну* (як самостійну категорію), що створює передумови для здійснення комунікативного процесу [16, с. 26].

Залежно від **характеру позначуваного об'єкта** лінгвісти розмежовують 1) *елементну номінацію*, яка позначає конкретний елемент дійсності (предмет, ознаку, процес, відношення) та 2) *номінацію подій*, в основі якої лежить певна мікроситуація, тобто подія або факт, які поєднують у собі ряд певних елементів [31].

В основі наступної класифікації лежить **критерій загальноприйнятості/ специфічності вживання номінативних одиниць**, який базується на дихотомії мова – мовлення, як складників загального явища, яким є мовленнєва діяльність. Номінації, як матеріальні (звукові або писані) позначення предметів або явищ об'єктивної дійсності, на думку мовознавців, спочатку з'являються в мовленні, зокрема в індивідуальному мовленні, у тексті, а вже потім засвоюються мовою. Вони приймаються мовцями як адекватне позначен-

ня, ім'я відповідного об'єкта, тобто як об'єктивна даність, і відтворюються у ситуаціях спілкування. Закріплена узусом і набувши *узуальної*, загальноприйнятої форми позначення певного предмета, явища або ознаки, номінація стає соціально і системно значущою і включається до словникового складу мови як повноцінна одиниця позначення відповідного об'єкта. Натомість деякі номінації, через різні причини, не отримують соціальної значущості й залишаються на рівні індивідуального мовлення або окремого мовленнєвого твору-тексту. Такі номінації зазвичай називають *оказіональними*, що підкреслює їхній випадковий, додатковий або індивідуальний характер, їхню доцільність, адекватність для певного конкретного випадку, їхню значущість в обмеженому контексті. Зауважимо, що вибір okazіональної номінації, на відміну від узуальної, детермінований особливостями авторського світогляду, його мовно-мовленнєвою компетенцією, мотивом і метою, контекстом, складовими тексту/дискурсу та іншими факторами. Використання в комунікації okazіональних слів привертає увагу адресата до способу вираження думки, яка сприймається в такому випадку як більш яскрава і значуща. Як наслідок, таку номінацію можна розглядати як момент найбільш напруженої активності людської думки щодо адекватного вираження світорозуміння [19; 20; 24].

Основним критерієм класифікації номінативних процесів, на думку В.П. Даниленко, є *мотивація внутрішньої форми*, відповідно він виділяє 1) *мотивовану* (афіксальні номени, складні словосполучення, семантичне перенесення) і 2) *немотивовану* (запозичення, кальки, терміни з власних імен через метонімічне перенесення) номінації [12, с. 63]. Уточнюючи поняття мотивованих номінацій, Л.А. Телегін стверджує, що їхня внутрішня форма зрозуміла без складного аналізу, тобто мотивуюча ознака, за якою названий об'єкт, цілком відома [24, с. 425]. У своїх роздумах він виходить із розуміння внутрішньої форми слова В. фон Гумбольдта і О.О. Потебні, які розглядали її як ознаку, що лежить в основі найменування об'єкта, те, що сьогодні ми визначаємо, вслід за М.Ф. Алефіренко, як мотив номінації, або мотиватор [1, с. 14]. В основу найменування, як стверджує Л.А. Телегін, можуть бути покладені різні ознаки, зокрема 1) звук, який видає предмет або істота; 2) колір; 3) дія, виконана предметом; 4) подібність за формою, функцією або поведінкою тощо. Однак вибір мотиватора, який лежить в основі номінації, не обов'язково визначається його сутністю. Це може бути лише якась ознака, що найбільше кидається в очі, але в номінації використовують назву цієї ознаки для позначення предмета загалом [24, с. 426].

Виходячи з того, що запозичення є одним із способів поповнення словникового складу мови, поряд зі словотвором і креацією, деякі лінгвісти за основу своєї класифікації беруть *критерій джерела появи номінативних одиниць*. Відповідно, вони виокремлюють 1) *внутрішньомовну*, яка базується на питомих одиницях даної мови, і 2) *міжмовну* номінацію, у процесі якої запозичене слово або сполука може зберігати своє вихідне значення або змінити його під дією різних лінгвальних і екстралінгвальних чинників [6, с. 14]. Дещо інакшу класифікацію номінативних одиниць на базі цього ж критерію подає Л.А. Телегін, виокремлюючи 1) готову ЛО даної мови, 2) довільно створений формально немотивований мовний знак, 3) мовний знак з опорою на фонетичну форму (ономатопейчні або звуконаслідувані слова), 4) мовний знак з опорою на наявні мовні елементи, 5) запозичення з інших мов [24, с. 425].

У сучасній лінгвістиці дедалі більше отримує підтримку класифікація номінативних процесів *за способом утворення найменування* [9; 10; 20; 22]. Особливість людської мови, яка полягає в одночасній реалізації нею означування слів і висловлень, що зумовлює, в свою чергу, її метамовну здатність інтерпретувати не лише інші знакові системи, а й саму себе, дає можливість дослідникам зробити висновок, що в мові існує дві різні, хоча й взаємопов'язані в певний спосіб сфери означування: 1) сфера первинного, власне семіологічного способу творення словесних знаків, які називають повторювані уявлення об'єктивної дійсності й суб'єктивного досвіду носіїв мови, та 2) сфера вторинного означування, створення висловлень як цілісних знаків [5, с. 63]. Відповідно, розрізняють два типи номінації – первинну і вторинну.

Водночас аналіз існуючих у лінгвістичній літературі поглядів на їхню сутність виявив значну термінологічну суперечливість: одні й ті самі терміни отримують різну інтерпретацію або ж, навпаки, однакові поняття отримують різні назви. Зумовлено це, насамперед, різними підходами до тлумачення поняття *номінація*, про що йшлося вище, а також різними критеріями, які лягли в основу цього виокремлення. Спробуємо витлумачити запропоновані лінгвістами поняття, що, можливо, дозволить покласти крапку в цій термінологічній плутанині.

Так, прихильники семіологічного напрямку дослідження номінації, базуючись у своїх міркуваннях на дихотомії “мова – мовлення”, виокремлюють на рівні мови *первинну номінацію* (або первинне означування, або основну / глибинну номінацію), а на рівні мовлення – *вторинну номінацію* (або вторинне означування, або модифіковану / поверхневу номінацію). Первинна номіна-

ція витлумачується ними як мовне означування за допомогою слів і словосполучень, а вторинна – як мовне означування за допомогою речень (див., напр., праці Т.В. Булигіної [4], В.Г. Гака [7], А.А. Уфимцевої [27; 30]).

Зародки такого розуміння процесу номінації загалом та її різновидів зокрема слід шукати в теорії означування французького лінгвіста Е. Benveniste, який розумів під умовами означування, насамперед, наявність засобів мовного вираження тієї чи іншої семіологічної значущості і факт входження даного знака до тієї чи іншої системи й певного осмислення знака в ній. Під семіологічним науковець розумів спосіб означування, який властивий мовному знакові й надає йому статусу цілісної одиниці: “знак існує в тому випадку, якщо він упізнається як означуюче всією сукупністю членів мовного колективу і якщо в кожного з них він викликає загалом однакові асоціації і уявлення”. Під семантичним він розумів “специфічний спосіб означування, який породжується мовленням”. Відмітною ознакою двох способів, що діють у різних сферах (у номінативній – семіологічній, у предикації – семантичній), Е. Benveniste вважав те, що “семіотичне [знак] повинно бути впізнане, а семантичне [мовлення] повинно бути зрозуміле” [3].

Виходячи саме з таких міркувань французького лінгвіста, науковці розмежовують два способи мовного означування (первинна і вторинна номінації) на основі бінарних протиставлень: 1) як два види знаків – номінативні і предикативні, знаки-найменування і знаки-повідомлення, часткові і цілісні знаки; 2) як два види семіотичних значущостей – значення і смисл, номінативна і синтагматична значущість знака; 3) як два принципи означування системних засобів – семіологічний і семантичний. До того ж знаки первинного і вторинного означування відрізняються, за словами А.А. Уфимцевої, не лише сферою функціонування, а й основним значенням. Так, номінативні знаки (слова і словосполучення), виконуючи в мові репрезентативну функцію і обслуговуючи в такий спосіб класифікаційно-номінативну сферу, позначають одиничні предмети і факти, а також дають ім'я класу предметів або серії фактів, оскільки виражають узагальнені уявлення і поняття про різноманітність “світу речей і думок”. Предикативні знаки (речення), обслуговуючи сферу комунікації, характеризуються модальністю висловлення і містять дещо нове, заради чого створюється дана мовна одиниця [30]. Отже співвідношення понять “первинна” і “вторинна” номінація базується на зіставленні слів і словосполучень як одиниць мови, з одного боку, і речень як одиниць мовлення – з іншого.

Виходячи з асиметричного дуалізму мовного

знака, сформульованого С. Карцевським (“позначаюче прагне мати інші функції, ніж його власна; а позначуване прагне бути вираженим іншими засобами, ніж його власний знак” [15, с. 90]), А.А. Уфимцева пояснює здатність мовної одиниці до вторинного означування його подвійною референцією, тобто наявністю в його змісті віртуального й актуального значень. Саме семантичний рух у змісті слова відносно його форми призводить до повторюваності йменування предмета [29, с. 7].

Досліджуючи широке явище номінації, В.Г. Гак пропонує багатоаспектну класифікацію номінативних явищ. Насамперед він розрізняє первинну номінацію, яка полягає у відображенні знаком дійсності, та вторинну, під час якої об'єкт номінації (“номінал” – у термінології науковця) може отримувати нові найменування за іншими своїми ознаками [8, с. 243]. Поділяючи номінації за характером внутрішньої форми на пряму й непряму, лінгвіст практично ототожнює їх із вищезрозглянутими двома типами. Так, під час прямої номінації, на його думку, “мовні елементи, отримуючи значення, стають замісниками і представниками реальних предметів і явищ” (*resp.* первинна номінація), тоді як під час непрямої номінації “використовуються уже наявні в мові номінативні засоби в новій для них функції називання” (*resp.* вторинна номінація) [там само]. Детально аналізуючи цей другий тип номінації, В.Г. Гак класифікує їх 1) за зовнішньою формою – на згорнуту (або конденсовану) і розгорнуту, яка, в свою чергу, буває аналітичною і фразеологізованою; 2) за внутрішньою формою – на абстрактну (або генералізуючу) та переносну, яка може бути метафоричною й метонімічною; 3) за семіотичною ознакою – на спрощену й надлишкову (або десемантизовану) [8, с. 246]. За структурними ознаками В.Г. Гак поділяє номінації на лексемну (однослівну), синтагматичну (виражену за допомогою словосполучення), синтаксичну (виражену за допомогою речення) і текстову (виражену за допомогою текстового утворення) [там само]. Н.І. Мігіріна, абсолютно погоджуючись із вищевикладеною думкою В.Г. Гака, додає ще два критерії виокремлення типів номінації. Так, за частотністю вживання вона пропонує розрізняти узуальну й оказіональну номінації, а за генетичною – вихідну й похідну [19]. Претендуючи на універсальність типології мовних знаків і функцій, В.Г. Гаку і, відповідно, його послідовникам, все ж не вдалося чітко витлумачити відмінності між різними типами номінацій, зокрема розмежувати первинну і пряму, вторинну і непряму номінації.

Інший підхід до розуміння процесів первинної і вторинної номінації, якого, власне, дотримуємося і ми, представлений у працях Н.Д. Ару-

тюнової [2], Т.В. Булигіної [4], Г.В. Колшанського [16], О.С. Кубрякової [18], О.О. Тараненко [23], В.Н. Телії [25], О.В. Шаповал [32] та ін., де первинна номінація розуміється як початкове мовне означування, первісне слово, те, яким, якщо звернутися до біблійного образу, Адам назвав кожний предмет пізнаваного ним світу.

Первинна, або первісна, номінація усвідомлюється як непохідна номінація, при якій сигніфікативний зміст мовної форми безпосередньо відображає ті властивості реалії, які характеризують її як автономну сутність [25, с. 144], процес, що репрезентує появу нової форми позначення об'єктів (понять) [28, с. 23] або явищ психічної та ментальної діяльності людини [21, с. 150], “довільне використання формально нічим не мотивованого оригінального мовного знака” [32, с. 6]. Під час “першого хрещення” об'єкта, за словами О.С. Кубрякової, відправним пунктом виступає складне переплетення інтенцій певного індивідуума і його особистісних смислів, тобто індивідуальне смислове завдання мовця [17, с. 4]. Для актів такого типу номінації характерне “просте” відношення, яке пов'язує поняття, позначуваний елемент дійсності й комплекс звуків, що виконує функцію імені. Звукоряд у такий спосіб отримує понятійно-мовну форму і постає як сигніфікат назви. Зазначимо при цьому, що поява первісних, або первинних, слів залишається одвічним питанням, незважаючи на перманентні дискусії серед теологів (Хто – Бог чи людина – лежить в основі номінації?), а також сформульовані ще в 1959 р. Н. Хомським гіпотези генетичного характеру людської мови і підкріплені нещодавніми дослідженнями гену FOXP 2, що відповідає за розвиток мовних навичок (2001 р.). До того ж у сучасних мовах первинна номінація – украй рідкісне явище, оскільки належить до первісних слів типу *море, тити, хліб, білий* тощо.

Тому роль поповнювати номінативний інвентар мови відводиться саме вторинній, або похідній, номінації, яка здійснюється за рахунок переконання готових мовних одиниць, що виступають у вторинній для них функції. Отже, під вторинною номінацією розуміють “використання вже існуючих у мові номінативних засобів у новій для них функції найменування” [25, с. 140], “називання новим іменем предмета, який уже названий” [13, с. 50], “використання фонетичної оболонки первісної мовної одиниці для нового позначуваного” [5, с. 65], “надання об'єктові ще однієї назви з іншою мотивацією і з певною метою, зумовленою комунікативними потребами мовців” [32, с. 4], “отримання наявним уже в мові найменуванням нового змісту” [21, с. 147].

У процесі вторинної номінації виникає смислове наслідування найменувань, що “виражається

у мотивуванні вторинних найменувань, у наявності в них “внутрішньої форми”, яка виступає посередником між новим смислом і його співвіднесеністю до дійсності” [25, с. 140]. Саме через це результати вторинної номінації сприймаються як похідні за морфологічним складом і за смислом. Отже, первинна номінація, ґрунтуючись на предметно-чуттєвому сприйнятті, є узагальненням, передусім, *суспільного досвіду* й витворенням поняттєвого рівня пізнання, тоді як вторинна номінація виступає узагальненням *мовного досвіду*. Внутрішня форма останньої зберігає минулий мовний досвід колективного сприйняття реалії навколишнього світу, знання про об'єкт, що певним чином трансформується у специфічних стильових умовах, задовольняючи комунікативні та експресивні потреби соціуму.

Беручи до уваги семантичні ознаки вторинної номінації, мовознавці розрізняють пряму опосередковану, первинну і вторинну, буквальну й переносну, часткову й загальну тощо номінації. У цих поняттях взаємодіють і переплітаються різні аспекти номінативної діяльності мовців. Разом з тим, виокремлення цих понять проводять за різними критеріями, які, в більшості випадків, не характеризують однаковою мірою семантичні типи вторинної номінації і, відповідно, не розкривають її сутності. Синтезувавши існуючі погляди мовознавців, спробуємо виробити своє бачення цього питання.

Ураховуючи креативну складову номінативного процесу, тобто план створення нових одиниць номінації, лінгвісти розрізняють серед засобів вторинної номінації 1) словотвір як регулярний спосіб творення нових слів; 2) синтаксичну транспозицію, при якій морфологічні засоби вказують на зміну синтаксичної функції при збереженні лексичного значення; 3) семантичну транспозицію, яка не змінює матеріальний образ первісної одиниці й зумовлює утворення багатозначних слів, а також фразеологізмів різних типів. Вважаючи, що вивчення вторинної номінації, що базується на двох перших способах творення, виходить за межі нашого дослідження, зупинимося на семантичній транспозиції, розуміння сутності якої важливе для подальшого розуміння фразеологічної номінації.

Отже, за характером відображення дійсності, тобто на основі взаємовідношення “ім'я – реальність”, лінгвісти розмежовують два типи вторинної номінації, а саме: 1) *пряму* (або автономну / самостійну) та 2) *непряму* (або неавтономну / синтагматично зумовлену) (див. рис. 1).

У розмежуванні цих двох типів номінацій домінує контекстна складова. Номінація оцінюється з точки зору її здатності називати об'єкт прямо, неопосередковано, незалежно від контексту або, навпаки, через певний контекст, тобто опосеред-

ковано, через інші одиниці номінації. Відповідно, під прямою номінацією дослідники розуміють “вторинні значення слів, які отримують самостійну номінативну функцію і називають той чи інший фрагмент об’єктивної дійсності, його озна-

ку або дію автономно, на базі одного імені. У цьому випадку “закономірності вибору і комбінації ЛО залежать (...) лише від властивого їм значення, яке й визначається як вільне [автономне]” [26, с. 337].

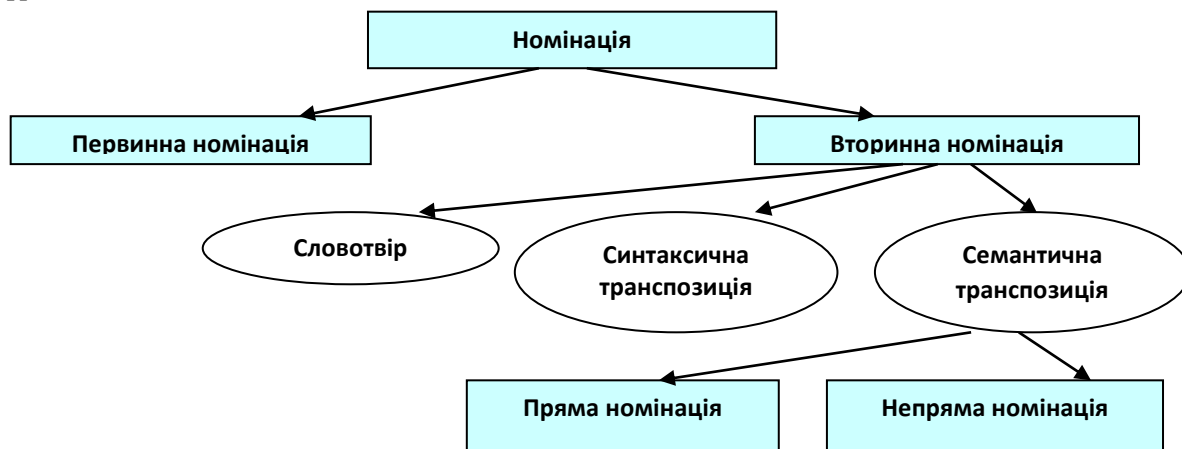

Рис. 1. Типологія номінативних процесів

Так, прикметник *léger*, початкове значення якого ‘qui pèse peu, qu’on peut facilement porter, soulever’ (*un bagage léger*), вживається також із номінативно-похідними значеннями: ‘qui n’est pas massif, lourd, qui ne donne pas une impression de grande solidité’ (*constructions légères*); ‘qui est peu dense, peu serré, qui a peu d’épaisseur, dont la texture est fine’ (*un tissu léger*); ‘qui est peu concentré, pas fort’ (*un café léger*); ‘qui ne charge pas l’estomac, peu coriace, qui se digère bien’ (*un dîner léger*); ‘qui n’est pas appuyé’ (*une touche légère*); ‘peu perceptible, peu sensible’ (*un léger goût*); ‘qui a de la délicatesse, de la finesse, de la grâce’ (*des mouvements légers*); ‘qui nécessite des moyens techniques peu importants’ (*une intervention légère*); ‘qui manque de sérieux, qui fait preuve d’imprudence’ (*une conduite légère*); ‘qui est volage, inconstant’ (*des mœurs légères*). Тобто, за словами В.М. Телія, відбувається “відображення позамовного об’єкта, опосередковане первинним значенням слова, ті або інші ознаки якого грають роль внутрішньої форми, переходячи в новий зміст” [25, с. 129]. Ці номінативно-похідні значення співвідносяться з позамовними об’єктами (*une construction, un tissu, un café* і т.д.) автономно і відрізняються від основного первинного значення тим, що в їхньому змісті є ознаки, взяті лише частково зі змісту первинного значення прикметника *léger*.

При вторинній непрямій номінації формування нової мовної одиниці відбувається шляхом такого використання комбінаторної техніки мови, при якій знакова одиниця “завжди співвідноситься зі своїм позначуваним не прямо, а через семантично опорне для даної комбінації найменування” [26, с. 337]. Іншими словами, в процесі вторинної

непрямої номінації формується особливе зв’язане значення, якому властива синсемантичність, тобто “здатність указувати на елементи позначуваної словом дійсності лише разом з вказівкою на неї іншим словом або низкою слів” [11, с. 93]. Як бачимо, основна ознака вторинної непрямої номінації полягає в тому, що в процесі формування нової мовної номінативної одиниці використовується комбінаторно-синтезуюча діяльність людської свідомості та відповідна мовна техніка, тобто в утворенні нової одиниці активну участь бере ще одне чи навіть кілька вже існуючих у мові найменувань. Формування смислу нового найменування відтак відбувається під безпосереднім впливом змісту іншого найменування, яке детермінує характер відображення реальної дійсності, визначаючи той чи інший ракурс його розгляду.

Для прикладу візьмемо прикметник *bleu*, основне значення якого ‘qui est d’une couleur analogue à celle d’un ciel sans nuage’ (*des yeux bleus*). Однак у деяких словосполученнях, унаслідок різного роду переосмислень, він набуває інших значень, смисл яких можна вивести лише завдяки опорним словам: *des lèvres bleues* ‘livide’; *un steak bleu* ‘grillé, à peine saisi par la cuisson’; *un conte bleu* ‘sans fondement; inventé’; *un menton bleu* ‘couvert d’une barbe sombre’; *une peur bleue* ‘très vive, intense’; *un cordon bleu* ‘(cuisinière) remarquable’; *une fleur bleue* ‘(une personne) sentimentale’; *un bas bleu* ‘une femme pédante’; *un col bleu* ‘ouvrier’. Отже, непряма номінація опосередкована первинним значенням прикметника *bleu*, але для її реалізації в кожному окремому випадку потрібна підтримка допоміжного найменування, зокрема *lèvre, steak, conte* і т.д.

Як бачимо, відмінність непрямої номінації від

прямої виражена в самій структурі найменування, саме структурний аспект покаже, в який спосіб відбувся процес переосмислення. Ми виходимо в область усталених словосполучень – колокацій та ФО, переносне значення яких конструктивно зумовлене й тримається на подібності образної основи, зумовленої наявністю загальної ознаки між прямим і переносним значеннями слова.

За словами Ж.А. Вардзелашвілі, конструктивна зумовленість вторинної номінації претендує на статус універсальної категорії. Її категорійним значенням є значення зв'язаності, залежності значення лексико-семантичного варіанту від синтаксичної форми і від ЛО певного семантичного поля, у результаті чого виникає перегрупування семантичних ознак в об'ємі актуального значення слова. Категорійними ознаками є ознака одночасного співвіднесення двох денотатів, ознака непрямого і вторинного значень. Універсальність категорії конструктивної зумовленості значення детермінована зв'язком із понятійною, мовною, комунікативною і прагматичною системами [5, с. 67].

Отже, аналіз різних класифікацій номінативних процесів доводить складний, різноплановий і багатоаспектний характер самої номінації як мовного явища, якому властиві певні мовно-мовленеві особливості. Одне з найголовніших місць у системі номінативного інвентарю кожної мови посідає вторинна номінація, яка є результатом природного розвитку мови, зумовленим пізнавальною і комунікативною потребами людини в її соціально-історичній практиці. Результатом вторинної номінації є також ФО, мовна природа яких представлена синтагматичною взаємодією слів-компонентів у процесах переосмислення і формування нового значення твірного сполучення, у вивченні когнітивних механізмів яких полягає **перспектива** наших подальших пошуків.

Література

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики / Н.Ф. Алефиренко. – Волгоград: Перемена, 1999. – 274 с.
2. Арутюнова Н.Д. Лингвистические проблемы референции / Н.Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М.: Прогресс, 1982. – С. 304–350.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 448 с.
4. Булыгина Т.В. Особенности структурной организации языка как системы и методы её исследования / Т.В. Булыгина. – М.: Наука, 1991. – 216 с.
5. Вардзелашвили Ж.А. К вопросу о толковании термина “номинация” в лингвистических исследованиях [Электронный ресурс] / Ж.А. Вардзелашвили // Славистика в Грузии. – Тбилиси, 2000. – Вып. 1. – С. 62–68. – Режим доступа: [www.http://vjanette.narod.ru/slavl.html](http://vjanette.narod.ru/slavl.html)
6. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи: природа вторичной номинации / В.Н. Вовк. – К.: Наукова думка, 1986. – 142 с.
7. Гак В.Г. О двух типах знаков в языке (высказывание и слово) / В.Г. Гак // Язык как знаковая система особого рода: Материалы конференции. – М.: Наука, 1967. – С. 14–18.
8. Гак В. Г. К типологии лингвистической номинации / В.Г. Гак // Языковая номинация (Общие вопросы); [под ред. А.А. Уфимцевой, Э.С. Азнауровой, Е.С. Кубряковой, В.Н. Телия]. – М.: Наука, 1977. – С. 230–293.
9. Голанова О.И. Номинация в сфере автолексики / О.И. Голанова // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 159–228.
10. Голев Н.Д. О способе номинации / Н.Д. Голев // Вопросы русского языка и его говоров. – Томск: Изд-во Томск. Ун-та, 1976. – С. 93–100.
11. Гулыга Е.В. Семантия и синсемантия как признаки смысловой структуры слова / Е.В. Гулыга // Филологические науки. – 1967. – №2. – С. 93–99.
12. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
13. Журавлев А.Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А.Ф. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 45–111.
14. Журавлева Т.А. Особенности терминологической номинации / Т.А. Журавлева. – Донецк: Донбасс, Донецкий гос. ун-т, 1998. – 252 с.
15. Карцевский С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака / С. Карцевский // История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Просвещение, 1965. – С. 85–90.
16. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1975. – 232 с.
17. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 158 с.
18. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
19. Мигирова Н.И. Типы номинаций для обозначения статусов лица в современном русском языке / Н.И. Мигирова; [под ред. канд. филол. наук Л.И. Демченко]. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 90 с.

20. Нестеренко І.Я. Явища непрямой номінації в українській мові: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / І.Я. Нестеренко. – К., 1997. – 17 с.
21. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
22. Серебренников Б.А. Языковая номинация. Виды наименований / Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1977. – 358 с.
23. Тараненко О.О. Номінація / О.О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія; ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2002. – С. 385–387.
24. Телегин Л.А. Мотивирующий признак и его воплощение в единицах номинации / Л.А. Телегин // Горизонты современной лингвистики: традиции и новаторство: сб. в честь Е.С. Кубряковой. – М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 423–429.
25. Телия В.Н. Вторичная номинация и её виды / В.Н. Телия // Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
26. Телия В.Н. Номинация / В.Н. Телия // Энциклопедический лингвистический словарь. – М.: Советс. энцикл., 1990. – С. 336–337.
27. Уфимцева А.А. Понятие языкового знака / А.А. Уфимцева // Общее языкознание. Формы существования, функции и история языка. – М.: Наука, 1970. – С. 119–128.
28. Уфимцева А.А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А.А. Уфимцева // Языковая номинация (общие вопросы) / [под. ред. А.А. Уфимцевой, Э.С. Азнауровой, Е.С. Кубряковой, В.Н. Телия]. – М.: Наука, 1977. – С. 7–98.
29. Уфимцева А.А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) / А.А. Уфимцева. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 88 с.
30. Уфимцева А.А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – 240 с.
31. Федорова М.В. О типах номинации в русском языке / М.В. Федорова // Вопросы языкознания. – 1979. – № 3. – С. 132–137.
32. Шаповал О.В. Комунікативно-стильові параметри вторинної номінації в газетно-журнальній публіцистиці 80–90 років ХХ століття: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.В. Шаповал. – Дніпропетровськ, 2003. – 19 с.

Рассмотрено понятие языковой номинации и основные критерии типологии номинативных процессов. Определено место в ней фразеологической номинации.

Ключевые слова: *номинация, первичная номинация, вторичная номинация, фразеологическая номинация.*

The concept of language nomination and the main criteria of the typology of nominative processes are considered; the place in its of the phraseology nomination is defined.

Key words: *nomination, primary nomination, secondary nomination, phraseological nomination.*